

TRAIL TRAVAILS

פרשת וירא תשע"ד

Hagar and Ishmael are Expelled ⁹ Sarah saw the son of Hagar, the Egyptian, whom she had born to Abraham, mocking. ¹⁰ So she said to Abraham, "Drive out this slave woman with her son, for the son of that slave woman shall not inherit with my son, with Isaac!"

¹¹ The matter greatly distressed Abraham regarding his son. ¹² So God said to Abraham, "Be not distressed over the youth or your slave woman: Whatever Sarah tells you, heed her voice, since through Isaac will offspring be considered yours. ¹³ But the son of the slave woman as well will I make into a nation for he is your offspring."

¹⁴ So Abraham awoke early in the morning, took bread and a skin of water, and gave them to Hagar. He placed them on her shoulder along with the boy, and sent her off. She departed, and strayed in the desert of Beer-sheba.

Ishmael is Saved ¹⁵ When the water of the skin was consumed, she cast off the boy beneath one of the trees.

¹⁶ She went and sat herself down at a distance, some bowshots away, for she said, "Let me not see the death of the child." And she sat at a distance, lifted her voice, and wept.

¹⁷ God heard the cry of the youth, and an angel of God called to Hagar from heaven and said to her, "What troubles you, Hagar? Fear not, for God has heeded the cry of the youth in his present state. ¹⁸ Arise, lift up the youth and grasp your hand upon him, for I will make a great nation of him."

¹⁹ Then God opened her eyes and she perceived a well of water; she went and filled the skin with water and gave the youth to drink.

²⁰ God was with the youth and he grew up; he dwelt in the desert and became an accomplished archer. ²¹ He lived in the desert of Paran, and his mother took a wife for him from the land of Egypt.

21 - א. חזקוני - שטור צמשה

וַתַּחַם — And strayed. Once Hagar was in the desert and away from Abraham's control (Zohar Chadash, Ruth 82a), she strayed back to the idolatry of her father's house (Rashi).

26

19. וַיִּפְתַּח אֱלֹהִים אֶת-עֵינֶיהָ. — Then God opened her eyes. The Torah does not say that a well was created miraculously; the verse implies that her eyes were opened and she saw a well that had been there all along. This teaches that God always provides what we need, but we must be ready to open our eyes and see it (Midrash).

5 ששורי חומש - ר' אברהם

דעת ספר בראשית פניני 3

ויצחק בא מבוא באר לחי ראי והוא יושב בארץ הנגב (כד. טו).

ובמד"ר (נג-יד): ותלך ותמלא את החמת הדא אמרת מחוסרת אמנה היתה. ופירש"י: שהיתה יראה שמה יחסרו לה המים ולא יתן לה עוד.

קע שיעורי חומש 4

ברש"י: "ותלך ותחם" - חזרה לגלולי בית אביה.

אי אפשר לומר שהגר חזרה לעבוד עבודה זרה, כי רואים שאח"כ נגלה אליה המלאך, וגם אברהם אבינו נשא אותה שנית ונקראת קטורה על שם שמעשיה נאים כקטורת, וא"כ מהו הביאור שחזרה לגלולי בית אביה? אלא כיון שיצאה מבית אברהם אבינו והלכה לה, התעוררה בה מחשבה לחזור לבית פרעה אביה, ומחשבה דקה כזו נקראת "חזרה לגלולי בית אביה". או שפירושו שהיא נחלשה באמונה, וזה בא ע"י גילולי בית אביה.¹⁹

6

7

The Torah's standards are certainly the highest possible. We have explained in the article "A Torah of Truth"³ that one of the meanings of "Torah from Heaven" is that the Torah is high above all human prejudice and its judgments represent the absolute truth. As the prophet Yesha'ya puts it:⁴

For my thoughts are not your thoughts
And my ways are not your ways, says Hashem.
As the heavens are higher than the earth
So are my ways higher than your ways
And my thoughts than your thoughts.

It follows that the way the Torah perceives sin is extremely subtle. The term "microscopic" is an understatement when describing the fine precision of its judgment. To take only one example, the Torah tells us that Mosheh Rabbenu, together with Aharon, committed a sin at the Waters of Meriva, for which their punishment was not to enter the Promised Land.⁵ This is described by Hashem variously as "failure of trust,"⁶ "disobedience,"⁷ and "betrayal."⁸ Yet the Torah commentators have been unable to agree on the precise nature of the sin which called forth such severe condemnation. Don Yitzhak Abravanel⁹ enumerates no less than ten different attempts to solve this problem and rejects them all for various reasons. He then propounds another explanation of his own, which also has not found general acceptance. The sin which Hashem condemns so severely eludes our grasp. It seems that our mental apparatus is not tuned finely enough to identify it. We recall the saying of our Sages:¹⁰ "God is most severe with those closest to Him—even to a hair's breadth."

LANGUAGE OF THE TORAH

➤ We have to know one more thing. The language which the Torah uses to describe the sins of its great ones follows its own standards. If someone is reckoned a thief on the Torah's own evaluation, the Torah describes him as a thief without qualification.

Let us consider one typical example.

After the miraculous fall of Jericho¹¹ Yehoshua declared all the spoils of the city *berem*—devoted to Hashem. No one was to take any part of them for his personal use, on pain of death. On its next campaign, at the city of 'Ai, the army of Israel suffered a reverse.¹² When Yehoshua pleaded with God to make known to him the cause of His displeasure, God replied:¹³

9 then can we understand the words of Hashem: "Israel has sinned... etc.?"

We must look for their sin not in the sphere of action but in the innermost recesses of the heart, bearing in mind the high spiritual level expected of that generation. The point is that Achan's act revealed a very subtle fault in the community of Israel, affecting the level of their attachment to Hashem.

10a

How many were actually involved in the worship of the Golden Calf? Here again, from the language used we might feel justified in assuming that the whole nation, or at least a substantial part of it, were guilty of the sin of idolatry. But when the Levites were sent in to execute judgment on the guilty ones, how many fell to their swords? Three thousand people¹⁵—only one-half of one percent of the nation, as Ibn Ezra points out.¹⁶

It is only on these lines that we can understand the amazing generalization propounded by our Rabbis:²⁰

[The generation of the desert] never committed an actual sin nor did they ever suffer a complete punishment.

"An actual sin" means a sin according to our standards.

מסכת המושגים של התנ"ך

61

חז"ל לא באו חלילה לחפות על חטאים כלשהם. אדרבה, אפילו אצל אישי סגולה כאבות האומה וכיו"ב, חכמינו ז"ל חשפו לעתים פגמים דקים מן הדקים, שאנו לא היינו מסוגלים כלל להבחין בהם. כשחז"ל הורו לא רק ביחס לענקי רוח כרוד וכשלמה, אלא גם ביחס לבני עלי או לבני שמואל וכו', שהאומר שחטאיהם היו כמשתמע בשטחיות הינו טועה, משמעות הדברים היא שזוהי האמת. בדבריהם אלו חז"ל לא רצו לומר שלא היה בם שמץ חטא. שהרי עובדה היא שהמקרא מוכיח אותם קשות על הפגמים שנמצאו בהם, והם גם נענשו על כך. חז"ל רק באו לבאר שהתנפס את חטאיהם בקנה המידה הרגיל בין אנשים קטני קומה כמונו, אינו אלא טועה, משום שחטאיהם היו בספירה גבוהה, השונה לחלוטין מונו שלנו. כל דמיון בין חטאיהם ומה שמקובל לראות כיום כחטא, הינו שגוי, וכל יחס החומרה שבו המקרא מתייחס אליהם נובע דווקא מתוך דרגתם ומעמדם הנישאים.¹⁶ פשיטא כי מאנשים גדולים ניתן לדרוש נורמות גבוהות ביותר של התנהגות, שלא ניתן לדרוש מאנשים קטנים, קל וחומר שלא מילדים. אדרבה, אם יתברר שמאנשים מסויימים נתבעו דרישות גבוהות, הרי זה מעיד על גדלותם הנשגבה.

12

מסתבר שהגישה הרואה באישי המקרא אנשים ככל האדם, המסוגלים גם לחטוא ואפילו בעבירות חמורות, אינה אלא פרי רצון "להכשיר" מעשים שליליים לבוא בקהל, בטיעון ש"חולשות" הינן תופעות אנושיות מקובלות מקדמת דנא. אולם גישה כזו חוטאת לאמת ולגישת היהדות, והשלכותיה החינוכיות הינן הרסניות.

נוקבים עד התהום דברי הרח"ק ר' ישראל מרז"ין ויע"א שאמר כי חז"ל לא אמרו שהאומר שרוד או שלמה חטאו הריהו טועה, או שטעות היא בידו. הם התבטאו: "אינו אלא טועה", משמע שגישה כזו מטילה צל כבד על כל האישיות של האומרים כך, ומעירה עליהם עצמם שהינם מיקשה אחת של טעות גדולה, משום שחסרה להם הבנה בסיסית של התנ"ך.

13

WHY WE ARE NOT GREAT TSADDIKIM

The explanation appears to be as follows. Self-observation shows us that we possess vast intellectual knowledge of the greatness of Hashem and of the extent of our obligations and so on. So much so that if all our knowledge were put into practice we would certainly become great tsaddikim, totally imbued with the fear and love of Hashem and completely devoted to His service. But it is unfortunately clear that in fact we are not great tsaddikim.

Why not? The blocking factor is what we call *timtum ba-lev*, or "dullness of heart," which prevents our knowledge from entering our heart and influencing the subconscious springs of action.³⁹ As a result our *yetzer ba-ra'* finds it easy to blur and obscure our knowledge in our own minds. We are able to ignore the truth and delude ourselves that the sin we are tempted to do is not really so bad, is not completely against what we know to be true, and so on. Once we have yielded to temptation once or twice, the matter presents no more problems for us; the battle is over so far as that particular sin is concerned.⁴⁰

But the earlier generations were not like that. They were on a level where "dullness of heart" did not operate. All that they knew was immediately present to their heart, and they lived their lives on a very high level of devotion and attachment to their Creator. How then did they come to sin? Because there is a rule in the war with the yetzer: "The greater a person is, the greater is his yetzer."⁴¹

This must be so because there must be free will at every level. If the yetzer cannot succeed by way of deceit it will attempt to overwhelm the person's will by sheer force of desire. It will try to thrust a person into sin even though he remains fully aware of the gravity of the sin. The yetzer is given this power because in this way the balance of behira is maintained.

מוסר

מאמר נה

שיחות

הלך

18

"סרו מהר מן הדרך אשר צויתים עשו להם עגל מסכה" (שמות לב ח). הנה לא הרי חטא עבודה זרה כהרי שאר חטאים, שכן אפילו הצדיק עלול להכשל ח"ו בחטא, ואילו בעוון ע"ז אין היצר יכול להכשיל את האדם בבת אחת, וכמו שנראה מדברי חז"ל שאמרו (שבת קה ב): "כך אומנתו של יצר הרע, היום אומר לו עשה כך, ולמחר אומר לו עשה כך, עד שאומר לו לך עבוד ע"ז".

והנה, חטא העגל היה באופן של "סרו מהר מן הדרך, עשו להם עגל מסכה", ובדור המדבר דור דעה עסקינו, שראו את האותות והמופתים אשר עשה ד' לפרעה ולכל מצרים, וזכו לראות גילוי שכינה בים סוף, עד שהיו מראים באצבע ואומרים "זה קלי ואנוהו", וראתה שפחה על הים: מה שלא ראו הנביאים, ואשר זה עתה עמדו במעמד הנשגב והנורא - מעמד הר סיני, ולפתע נפלו מאיגרא רמא לבירא עמיקתא של חטא העגל, וצריך להבין איך הכשילם היצר בדבר שאינו יכול להסית אפילו את הפשוט שבישראל? איך ירדו לדיוטא התחתונה בפעם אחת - סרו "מהר", ולא כדרכו של היצה"ר שהיום אומר לו עשה כך ולמחר אומר לו עשה כך?

19

כאן גילו לנו חז"ל כיצד נכשלו ישראל בחטא העגל, כי משעה שיצאו ממצרים עד עתה, היה משה רבינו הולך לפניו, מנהיגם ומורה להם את הדרך ילכו בה ואת המעשה אשר יעשו, והנה לפתע פתאום מראה להם השטן כי משה מת ומיטתו פורחת באויר, והיו כל ישראל שרויים בפחד ובבהלה, לנגד עיניהם חשך ואפילה ענן וערפל, וכל העולם כולו נתון בערובוביא גדולה. ובראותם כך איבדו את עשתונותיהם, והיו שבורים ורצוצים על מות רבם ומנהיגם, אדון כל הנביאים, ושדויים בפחד מי יורה להם דעה, ומבוהלים למראה הערובוביא והחושך. במצב זה יכול היה השטן לפעול מה שאין בידו לפעול במצב רגיל. כשאדם מבוהל ואובד עצות, ואפילו הוא מגדולי עולם כישראל במדבר שהיו דור דעה, נתון הוא בסכנה גדולה ליפול מאיגרא רמא לבירא עמיקתא, ואין היצה"ר צריך לבוא אליו בדרך של "עשה כך" ו"עשה כך" עד שיאמר לו "לך עבוד ע"ז", אלא הוא מפילו בפעם אחת לדיוטא התחתונה.

20a

דוגמא נוקבת להתדרדרות של אדם כתוצאה מזעזוע פתאומי או מוצאים בערפה כלתה של נעמי, שמתחילה היתה שוה לרות ברצונה להתדבק בעם ד', וכמו שכתוב: "ותאמרנה לה כי אתך נשוב לעמך, ותאמר נעמי שובנה בנתי וגו', ותשנה קולן ותבכינה עוד ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה" (רות א י"ד).

מעשים קטנים הנעשים מתוך הרגל מגלים את אישיותו של האדם

אחז"ל במדרש רבה (בראשית פרשה נג פסקה יד) "ותמלא את החמת הדא אמרת מחוסרת אמנה היתה" ולכאורה הוא תמוה, מדוע נחשב דבר זה לחיסרון באמונה, וכי מי שמשאיר מעט מים ליום המחרת נחשב כחסר אמונה,

וביאר רבותינו שבאמת אדם החוסך סתם ומקמץ מים לעצמו עדיין אי אפשר לקרוא לו מקטני אמנה, אך כאשר אדם נוסע במרכבתו של המלך והוא דואג מהיכן יהיה לו מים לשתות זהו בזיון למלך, מי שנוסע בפמליא של המלך ודאי שכל צרכיו על המלך, הוא הדין אצל הגר, כאשר היא רואה שנברא לה מעין חדש, ניסים גלויים ומלאך אלוקים מתגלה אליה, והיא חוסכת מים, זהו חיסרון אמונה.

ובזה מתיישבת קושיא עצומה, לכאורה הגר עשתה מעשה שהוא שווה בערכו לרות המואביה, הגר היתה בת פרעה מלך מצרים, היא עזבה את ארץ מולדתה ובית אביה להדבק באברהם אבינו, אך אף על פי כן חז"ל דורשים את הגר לגנאי ואילו רות המואביה נדרשת לשבח.

ויען בעז ויאמר לה הגד הוגד לי כל אשר עשית את חמותך אחרי מות אישך ותעזבי אביך ואמך וארץ מולדתך ותלכי אל עם אשר לא ידעת תמול שלשום ישלם ה' פעלך ותהי משכרתך שלמה מעם ה' אלקי ישראל אשר באת לחסות תחת כנפיו. היכן מצאו חכמים פגם במעשיה של הגר עד שאמרו שחזרה לגילולי בית אביה.

יסוד גדול בהשקפה, לימדונו חז"ל בזאת, לפעמים ממעשים קטנים הנראים לעינינו חסרי חשיבות, דוקא מהם ניכרת כל מהותו הפנימית של האדם, הגר היתה אשה גדולה וכפי שמביא רש"י (בראשית טז יג) אחרי רואי אותם בביתו של אברהם, ששם הייתי רגילה לראות מלאכים, ותדע שהיתה רגילה לראותם שהרי מנוח ראה את המלאך פעם אחת ואמר מות נמות, וזו ראתה ארבעה זה אחר זה ולא חדרה.

16 אך מ"מ מעשה זה, שנעשה ללא מחשבה, אלא מתוך אינסטינקט טבעי, היא הלכה לקחת מים אחרי שהיא רואה ניסים גלויים, יתכן שמיד אחר כך התחרטה על מעשה זה, אך היה די בזה להכיר את כוחות נפשיה הפנימיים, כי בעצם נפשה קשורה היא עדיין לגילולי בית אביה, להרגשה של כוחי ועצם ידי עשה לי אז החיל הזה, כאילו האדם קובע במעשיו את גורלו ואין הדבר תלוי ברצון שמים.

לקח ומוסר גדול לימדונו חכמים בזאת, פעמים, שממעשה קטן שאינו ניכר לעין כל, ניכרת כל מהותו של האדם, יתכן והאדם עצמו כבר מתחרט על המילה שאמר, יתכן והוא חזר בו מהמעשה שעשה, אך פנימיותו נתגלתה, חז"ל בעינם הבוחנת ראו במעשים מעין אלו מבחן לכל אישיותו של האדם.

17

נתיבות חיים וירא ותלך ותתע (שם שם)

ופירש"י ז"ל: "חזרה לגלולי בית אביה" עכ"ל. וקשה: אין זה דרך האדם לסור פתאום מעבודת ה' לעבודה זרה להבדיל? אלא (שבת ק"ח): "כך אומנתו של יצר הרע - היום אומר לו: עשה כך, עד שאומר לו: לך עבוד ע"ז?"

* וי"ל: ע"פ דברי מרן הגר"ח שמואלביץ זצ"ל בענין "סרו מהר מן הדרך" - שברגע אחד הרגישה ירידה ממצבה של אשת אברהם בבית קדוש שבאו לשם מלאכים, ופתאום היא נמצאת גרושה למדבר בחוסר כל בין בגשמיות בין ברוחניות.

* וירידה פתאומית זו גרמה לה לרדת עוד ברוחניות עד שהיתה מוכנה לחזור לגלולי בית אביה.

20b

מתחילה מכריזות שתיהן - רות וערפה - בלשון אחת ובהפצרה אחת: "כי אתך נשוב לעמך", אף ערפה הגיעה לאותה הכרה כמו רות והיתה מוכנה לעזוב את עמה ואת מולדתה ולחיות כגיורת בישראל, אך לאחר סירובה של נעמי חמותה לא עמדה ערפה בנסיון ומתוך בכי נפרדה מנעמי, "ותשק ערפה לחמותה ורות דבקה בה", רות נתעלתה לרום המעלה, אך ערפה לא עצרה כח לכך. בא וראה להיכן הגיעה ומה אירע לה, אמרו חז"ל (רות רבה ב כ): "אותה לילה שפירשה ערפה מחמותה נתערבו בה גייס של מאה בני אדם וכו', ר' תנחומא אמר אף כלב אחד וכו'", וכן איתא בגמ' סוטה (מב ב): "למה נקרא שמה גרפה, שהכל עורפין וכו'", יעו"ש.

Hagar's whole behavior is highly characteristic; it typifies the unrefined Chamite nature. A Jewish mother would never abandon her child, even if all she could do for him would be to speak softly to him, to soothe him if only for a millionth part of a second. One who abandons a child and does nothing because "she cannot bear to see the child's misery" does not act out of compassion. Such conduct reflects the cruel egotism of a brutish character. True humanity is marked by a sense of

duty that is capable of mastering even the strongest of emotions. A sense of duty makes one forget his own painful feelings and enables him to extend help and assistance, even if one can do no more than give the comfort of one's compassionate presence.

Thus the profound significance of verse 17: God heard not Hagar (although she, too, wept) but weeping that issues from egotism and that accompanies inaction does not reach the Throne of Glory.

Furthermore, "she threw the child under one of the shrubs." She does not care where the child will fall; it does not occur to her that he might fall among thorns which might scratch him, adding needless pain to his tormenting thirst.

All of the foregoing shows that Hagar completely lost her head when overcome with her own grief. A mother descending from Avraham would never behave toward her child in such a manner.

(*שיח* is the most general term for something that grows. *שיח* is related to *שגה*, "to rise and ascend." By extension, *שיח* also denotes inner spiritual growth.)

What, then, is the meaning of *קשת*? The bow, of course, is not the object that is shot, but is the instrument, the means for shooting. An analogous term is *רומי קשת* (ibid. 78:9) — "shooters of the bow" instead of "shooters of arrows." Thus, *קשת* could mean: "she moved away to a distance, as archers do." That is, just as archers walk backwards from the target to the furthest point from which they can still see it, so did Hagar walk backwards from Yishmael as far as possible, to avoid seeing his distress, but not so far that he would disappear from her sight. This would be in accordance with the conflicting emotions with which she struggled. To her attachment to Yishmael she allotted only the room that was left in her heart after she had catered to her own feelings of anguish.

17 God has already heard the voice of your child, there where he lies struggling. Had you trusted in God and not thrown the child there, but laid him gently down; had you not sat down at a distance but remained by his side as befits a mother, then you would have already seen the saving well of water, there, just where he is.

18 First of all, arise and lift up the boy like a brave mother who never gives way to despair; only then will you be worthy of God's help. Then give him water to drink.

קשת חכמת חיים 26
יד תיקם חיים קשת

האדם עצמו אינו חש בירידתו

על אחת כמה וכמה האדם עם עצמו. לא רק כמשפחה שמחפה על קרובה, לא רק כאב הסובל ונושא כל פשעי בנו שחטא כנגדו ואף לא כאותה שפחה שעמה קלקל ואינה מרגישה בירידתו. האדם עצמו אשר חטא, בשום אופן לא רגיש את נפילתו. אילו היה אדם מרגיש איך שהוא נופל והיה מזדעזע ממעשהו כפי שראוי לו, לעולם לא היה חוטא. בשום פנים לא היה ממרה רצון בוראו. כל אסונו של אדם הוא, שמדמה בנפשו שגם לאחר החטא הוא נשאר אותו נכבד, ואותו בר מעלה כמקודם.

איזו נפילה אימה ומחרידה, ממצב של הכרה נאמנה בבורא עולם ובתורתו, עד למקולקלת שבאומות, וביום אחד, היתכן כדבר הזה, רק בדרך זו נבין את זאת, כי בראותה שלא עמדה בנסיון הגדול, ושלא כאותה היא נשארה נכרית כמקודם, הכירה בטעותה המרה ובאפסות כוחה לעמוד בנסיון, וכך נתערער שיווי משקלה וניתנה ביד הצר הצורך להחטיאה ולהשפילה.

* לכן, על האדם להזהר מאד אם אירעה לו איזו "ירידה" ממדרגתו, ולמי אינו ירדות רח"ל, שלא תגרם לו "התדרדרות" מחמת הירידה וירד מטה מטה, ועליו להתחזק מאוד לשמור על שיווי משקלו שלא יהא אובד עצות ו"נבהל" מירידתו, כי אז יוכל היצר להפילו לבאר שחת, אלא יתאמץ לא לאבד את עשתונותיו ולהחזיק מעמד במצבו לכל ימשיך בנפילתו, ואז יש תקוה שיחזור ויתעלה למצבו הקודם ולמעלה מזה.

הוא הביאור במה שאמרו חז"ל על שלמה המלך: "לבסוף לא מלך אלא על מקלו" (סנהדרין כ ב), דהיינו שאף לאחר הנפילה שהיתה אצלו, מצא החכם מכל אדם תחבולות לכל יפול ח"ו לאבדו, ומה עשה, נשאר "מלך" על מקלו, אף כי לא היה לו אלא מקלו בלבד, החזיק במידת ה"מלכות" אף בעניו אשר הוא שם, והיא שעמדה לו לשוב אל כסאו ואל מעמדו הרם כאשר מלפנים.

צב ייבנו פרשת וירא במקרא

צ"ב מהו שאמר "מה לך הגר" הלא היא בוכה על בנה שלא ימות, והל"ל אל יחריא וגו'. עוד צ"ב דכתיב כי שמע אל קול הנער ולמה לא שמע הקב"ה לבכי אמו, ואף שיפה הפלת החולה מ"מ הרי ודאי הפלת אחרים וברמעות מועלת.

ונראה בעושה ש"ח דכתיב לעיל ותלך ותתע כמדבר כאר שבע ואמרו חז"ל שחורה לגלגלי בת אביה כפירש"י, ויותר מזה בפרד"א פרק ל' "בזכות אברהם לא חסרו המים מן החמת התחילה תועה אחר גלגלי בית אביה ומיד חסרו המים מן החמת," הרי שהיא גרמה לכך בחורחה לעבודה זרה, ונראה דוהו מה שאמר לה המלאך "מה לך הגר" והיינו מה לך בחורחה לעבודה זרה, ונראה דוהו מה שאמר לה המלאך "מה לעבדים ואת הגרומת לכי", דעי לך "כי שמע ד' אל קול הנער" ולא לקולך, ולמה "כאשר הוא שם" לפי שנידון כמצבו עכשיו וכמ"ש רש"י שעכשיו הוא צדיק, אבל אל"ף לפי שחורת לגלגלי בית אביך אענו שומע. ובוה יבואר היטב המשך הפסי אשר צריכים רב להכניס דהנה כתיב

קומי שאי את הנער והחזיקי את ירך בו כי לגוי גדול אשימונו.

* צ"ב אמרו והחזיקי את ירך בו מה אכפת לך כיצד תשאנו ובאיזו צורה העיקר שחלק אותו בחימה. ועוד צ"ע דהול"ל והחזיקי את ירך, והיינו בירך, ומהו שאמר החזיקי את ירך בו. עוד צ"ע מה טעם הוא כי לגוי גדול אשימונו והחזיקי את ירך בו, הלא בהצלתו עסקי והול"ל כי שמע אלקים לקול הנער כאשר הוא שם כי לגוי גדול אשימונו, ואח"כ כיצד להצילו אמר קומי שאי את הנער והחזיקי. וכ"ז אמר טובא דרשני.

והאמת יורה דרכו כי לא בהצלת ישמעאל עסקי אלא בהצלתה של הגר עצמה עסקי אשר היא שגרמה לכיז בחלך ותתע שחורה לעבדים דבית אביה, שהיא לא היה לה זכות להנצל, וע"ז השיבה המלאך קודם כי הנער יש לו זכות לינצל כאשר הוא שם, אבל הגר שעליה נער "מה לך הגר" מה יש לך לצעוק הלא את גרמת לכיז כמיש חז"ל בפרד"א פ"ל אי"כ מה באמת זכותה להנצל, צ"א אמר לה "והחזיקי את ירך בו, וזוהינו שבוכות הנער גם את הנצלי ותחזיקי ירך בו כי הוא מובטח ו שלגוי גדול אשימונו, ובשחחזיקי רדנו הנצלי בזכותו גם את, והדברים מאיר בעושה ש"ח.

ונראה לי הבאור, דהנער הלא היה צמא למים ומסוכן למות, והיה מן הדין שתקח מעט מים תיכף מהרה ותשקה את בנה, ואח"כ תמלא את החמת בשביל דרכה הלאה, אבל היא לא עשתה כן - כי יראה מן יופסק הבאר מים ובשובה לא תמצא עוד את הבאר - ותמלא מיד את כל החמת, ומובן כי אחר שהשקתה אותו ושבה וראתה שעדיין היה הבאר שם שוב מלאה אותו כדי שיהיה לה מים לדרכה, אך מכיון שמלאה מיד והיתה יראה ולא הבינה כי במצב של השפעה והנהגה מיוחדת מן השמים צריך אדם להתנהג באמונה חושית כמו בטבע הפשוט ולנהוג במנהג העולם, ולכן אצלה נחשב זה קטנות באמונה, ודו"ק.

29

"And those who are lost in the land of Ashur will come," prophesied Yeshayahu about Messianic times, "and those who are displaced in the land of Egypt." That is the final *teshuvah*. Those lost in Ashur and those displaced in Egypt will come back and do *teshuvah*.

Who is farther removed, one who is "lost" or one who is "displaced"? asks Rav Tzaddok HaKohen. Surely, the one who is lost is farther removed. Why then does he return before the one who is merely displaced?

We have to understand the difference, explains Rav Tzaddok HaKohen, between the land of Ashur and the land of Egypt. Ashur was a country of rocky, semi-arid hills where

farmers had to struggle and scrape to bring forth the bounty of the land. But Egypt was a breadbasket. You planted in the rich loam, the Nile River overflowed, and you harvested.

If you are lost in the land of Ashur, declares the Prophet, if your life has been a spiritual struggle, if it has been a spiritual battle, if you've had to fight your *yetzer hara*, it will be easier to bring you back, even if you lost the battle. But if you were in the land of Egypt, if you did not struggle against the *yetzer hara*, it will be harder to bring you back, even if you were only displaced.

30

son that doesn't do an *aveirah*. A *tzaddik* is a person who falls again and again but gets up each time.

A *talmid* of Rav Yitzchak Hutner once wrote to him about his frustrations in the spiritual realm, "I'm tired. I try so hard, but I don't see myself getting any better. I don't see growth. It's such a difficult struggle."

"Never give up," Rav Hutner wrote back, "*Sheva yipol tzaddik vekam*. That's what it's all about. The battles, the struggles, that's a *tzaddik*. What do you think the *passuk* means? That a *tzaddik* gets up even though he falls? That misses the entire point. The true intent of Shlomo Hamelech is to teach us that the way to rise is through repeated falls. You become a *tzaddik* by falling down and rising. You grow

from the experience and become a better person. Growth comes from struggle. It is not automatic. You can't coast and grow. You've got to fight to grow. You've got to struggle to grow. You may lose the battles. You may fight and lose them. But you can win the war. You can become bigger by the falls, by the foibles, by the stumbling. That is the road to becoming a *tzaddik*. We can grow from our struggles."

32 To Believe That Everything Is Done The Way It Is Supposed To Be

When we reach the recognition that everything is the way it is supposed to be, and we implant this truth and reality within our heart, then all of our actions will be viewed through this perspective, and we will always be happy with our lot. We will have no reason to complain against others, nor will we become upset, for everything is carried out precisely according to Hashem's will as is befitting to be done. There is nothing to blame anyone about, for he himself is the cause of everything that happens to him. A person with *emunah* will joyously accept Hashem's way of interacting with him, knowing that this is the will of the Creator, Who has meted out

מצד טבעו מוכן האדם לסבול את עצמו בכל מצב שהוא, ללא שום הרגשה בנפילתו. אך אם יוכיחוהו ויעמידוהו על האמת המרה מה הוא הולך לאבד, מיד יחזור בו. לאחר שיתעשת ויעצור עצמו, אז שוב אפשר לדבר עמו גם דברי מוסר זמנעשי אבות, כמו שאמרו שם בגמ' שאומרים לה: "יהודה יהודה ולא בוש, ראובן יהודה ולא בוש".

28

המרגיש יותר מידי את עומק הריחוק נופל יותר

לוט הרי היה תלמידו של אברהם, ומדוע נפרד ממנו? "ויסע לוט מקדם", מדרש אגדה הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר: אי אפשר לא באברם ולא באלוקי" ע"כ. איך זה חל שינוי ערכין עצום כל-כך בדעתו של לוט, בזמן קצר שכזה? אלא, שכאשר נפרד לוט מאברהם, הרגיש התלמיד את הריחוק הנורא וחש בנפשו את נפילתו, ואז ממילא נפל לגמרי. ומכאן התוצאה האיומה שהתרחק מקדמונו של עולם, ואמר אי אפשרי.

כיוצא בדבר נאמר בהגר, כשנשלחה מבית אברהם חזרה שוב לגלולי אביה. שינוי המצב אינו צריך לזמן מרובה, משרק חשה בריחוק שנוצר בינה למצבה הקודם בבית אברהם, מיד נפלה לגלולי אביה. כך גם ארע עם ערפה. לפני רגע עמדה במצבה ובדרגתה של רות, ומשרק התרחקה הרגישה בנפשה את נפילתה האיומה, ומזה התמוטטה לגמרי. כך הוא האדם, שני הקצוות הרחוקים בידו נתנו, וכאשר יכוון את דרכו במהלך הנכון יזכה להגיע למטרה הנרצית.

46 □ Bereishis / Vayeira

PIRKEI TORAH

31

C hazal (see Rashi) explain "and strayed in the desert" to mean that Hagar returned to the idols of her father's house. Where in these words is there an allusion to a return to idol worship? Surely the *posuk* means that Hagar was lost in the desert!

HaRav Mordechai Pagramanski זצ"ל explains that *emunah* grants man a unique perspective on the situations in which he finds himself. *Emunah* imbues one with the understanding that the hand of Hashem is behind all occurrences, and that each occurrence is part of the Almighty's master plan. One can be "lost" only in relation to the final destination one has set for himself, but one is never truly lost because he is actually where Hashem wants him to be: he is merely experiencing another stage of His master plan, and someone with *emunah* lives with this conviction.

The Torah declares that Hagar strayed; she was lost. She had departed from the high level of *emunah* that she had possessed in Avraham's presence, for had she retained that *emunah*, she would not have felt "lost" and strayed, but she would instead have remained steady on her path, knowing that even her banishment by Avraham was part of Hashem's plan for her. She was not lost: this is where she was supposed to be!

33

what is befitting in every way precisely for him. Thus he will truly be freed from the myriad negative thoughts that plague people, such as: "maybe had I done things differently, I would have been saved. Maybe I would not have lost so much, if only I had done such and such," etc. Certainly, a person with *emunah* will find no reason to fault anyone else for being the agent for what happened to him, choosing instead to focus on his own liability that caused him to be deserving of any type of punishment.

Just as Yonah Hanavi told the people on the ship (Yonah 1:12): "Cast me into the sea... for I know that it is because of me that this great storm is upon you," so too, Yosef had no complaints, animosity, or hatred against Potifar's wife, recognizing clearly that this storm "is, because of me."

Nothing in this world happens by chance: every single nuance of our lives is under the direct and specific Divine Providence of our Creator. Shlomo Hamelech wrote (*Koheles* 3:1): "Everything has its time, and there is a moment for everything under the heaven." Shlomo Hamelech is teaching us with these words, that everything has its predestined time, and will occur through the hands of the particular agent that Hashem assigns for that precise moment. These three: the *tikun* — what needs to be accomplished, the person performing the action, and the exact time when it is to be carried out, are like a "three-ply cord" that should not be severed.²⁴ This is one of the most important aspects of *emunah*.

Indeed, this is one of the most remarkable distinctions that one who possess true *emunah* merits. A person with true *emunah* is saved from arguments, tensions, conflicts, disputes, fights, *lashon hara*, and many other sins that are rooted in negative thoughts of jealousy, hatred and revenge. Most of the challenges of *bein adam lechaveiro* — issues between man and his fellow — stem from this type of blaming etc., people pointing their fingers and deciding that the other person was at fault. With the right attitude and understanding of the ways of *emunah*, all of these issues and problems can be avoided and alleviated.

35 The Only Way To Prevail Is Through Emunah

The lesson we must internalize is that the most vital power we possess to successfully overcome all our *nisyonos* is *emunah*. When a person plants and nurtures *emunah* within the depths of his heart, that there is no such thing as coincidence, that everything is guided by Hashem's precise *hashgachah pratit*, he will no longer feel he has any challenges.

People are worried and frightened of facing *nisyonos* simply because they do not yet possess the *emunah* that is befitting of them! Thus, when we daven our daily morning request: "Do not lead us to circumstances of challenge, etc.," we are beseeching Hashem that we be privileged to internalize so strongly within our hearts the truthful *emunah*, that as a result, any challenge we will be faced with will not even be perceived as a *nisayon*. We want to possess strong and intense *emunah* that will enable us to withstand all *nisyonos*!

If the *emunah* in our hearts is not complete, and we are faced with challenges that overwhelm us, we will suffer humiliation for our inability to stand up to the challenge. We will feel embarrassed that our lack of *emunah* will be revealed.

Conversely, if a person realizes that everything that happens is according to *hashgachah pratit*, he will no longer fear *nisyonos*, for in every situation and circumstance he will be able to discern what the blessed Creator wants from him. Confusion, lack of clarity and the ability to contend with and prevail over *nisyonos*, is found among people who do not possess the degree of *emunah* and *bitachon* appropriate for them.

152 / IT'S NEVER TOO LITTLE, IT'S NEVER TOO LATE, IT'S NEVER ENOUGH

That is what happens to us. We make an *ikkar* into a *tafeil*, and a *tafeil* into an *ikkar*. The issues in life that should become major focal points become minor ones, and vice-versa.

ה"שפתי חכמים" מקשה, היכן נרמז בפסוק ששבה לעבודת גילולים? ביאר הגאון רבי מרדכי פוגרמנסקי זצ"ל שזה נרמז בפסוק עצמו. שכן בפסוק כתוב "ותתע", ויהודי אף פעם לא נאבד. וכלשונו: "א איד בלאנו'ט ניט", שכן הוא יודע נאמנה שהקב"ה תמיד איתו, וכל מה שקורה לו הוא בהשגחה פרטית, אין מציאות של "ותתע" שכן היכן שנמצא, שם מקומו בו הוא צריך להימצא כעת. לכן אם כתבה התורה על הגר "ותתע" ראו בזה חז"ל תביעה גדולה, כי אדם שמאמין בהקב"ה אינו תועה, אם כן, מהיכן זה נובע? מחסרון אמונה ודביקות בקב"ה.

הוסיף על כך הגה"צ רבי אביגדור מילר זצ"ל מנהל רוחני ישיבת רבינו חיים ברלץ בניו יורק שגם מי שיש לו שאיפה בחייו לפתח את הנאות ותענוגי עולם הזה, מוכיח בזה שאינו מרגיש שהחיים האמיתיים בעולם הזה הם חיי התורה, כי הם חיינו ואורך ימינו. כי ההולך בדרך רוחנית יודע את מטרת דרכו ודבק בהקב"ה. לכן החיפוש התמידי להשיג חיי עושר גשמי מהווה סימן שתועה הוא בדרכו. בטעות זו יש גם אבק דאבק של עבודה זרה, שכן אדם שמאמין יודע שהולך עם הקב"ה שזהו אושר רוחני מאין כמותו, אין לו לחפש אחרי אושר גשמי, עצם החיפוש והביקוש, תעיה יש כאן ופסיחה על שתי הסעיפים.

38

I have a friend in the rabbinate who was counseling a high-powered couple who would remain at work until late at night. Each night, their children, who were cared for by a nanny, would stand at the window and wait for their parents to come home.

The rabbi asked, "Why are you doing this?"

"We are doing it for the good of the children," they responded.

"We want to provide them with everything they need in life."

Everything, that is, except for one vital thing: a set of parents.

This couple fell into the trap of making the means into an end.

§ Mai Ba'is T'fei?

The Torah requires us to redeem firstborn male children in a ceremony called *Pidyon Haben* (redemption of the son). The father of the child hands five silver coins to the Kohen, who then relinquishes his rights to the firstborn child. As part of the ceremony, the Kohen asks the father a question that must be the most rhetorical question ever asked: "*Mai ba'is t'fei* — What do you want more, *liten li bincha bechorcha* — to give me your firstborn son, *oh ba'is lifdoso be'ad chamesh selaim* — or to redeem him for five coins?"

39

I don't think that in the recorded history of mankind, any father ever answered, "Keep the kid, I'll take the five coins." At least not with a firstborn.

When my rosh yeshivah, Rav Yaakov Yitzchok Ruderman, would be asked to speak at a *Pidyon Haben*, he would say that the question of *mai ba'is t'fei* is not asked of a person only once in his lifetime. Rather, life is a series of questions of *mai ba'is t'fei*. Do you want the life of Yaakov or of Eisav? Are your sights set on a totally physical existence, or do you think about spirituality? It is a question of, "Do you live for *Olam Haze* or for *Olam Haba*?"

— מפכה מים זכים — במדבר שמם, להחיות נפשה ונפש בנה, הנה ד' עמה ולא יעזבה לנפשה, וא"כ כשם שהובא לה מים כעת, כך יהי' לה לכשתצטרך עוד ולמה לה למלא החמת! הגר זו בת מלכים, שעזבה כל אושרה וכבודיה בביתה, ומבינה כי כדאי לה יותר להיות שפחה בבית אברהם, משלחן מלכים בבית אביה, וזכתה משום כך להיות אשתו של אברהם אבינו, וכשהיא תועה במדבר, מודמנים לה ארבעה מלאכים בזה אחר זה, ואינה נרתעת מפניהם, כאשר ידבר איש אל רעהו, ולפתע יורדת מהשמים, ומתעסקת במלוי החמת, נתבעת היא ביותר על זה, ומכריזים עלי' בשמים כי מחוסרת אמונה היא, ואכן זה נקרא אמונה שלימה, כלומר: אמונה חושית להרגיש כי ד' מצוי לו לאדם בכל עת, וכל אשר אתו רק ד' מצליח בידו.

ואמרו חז"ל (מגילה י"ח) לא הו' ידעו רבנן מאי יהבך זכו, עד שלמדו ד"ז מההוא טעייא שאמר שקול יהבך ושדי אגמלאי, היינו שלא ידעו גבול מדת הבטחון, ולמדוהו מההוא טעייא, ששם שאדם כמשליך משאו על הגמל, הרי שוב אינו מרגיש שום כובד משאו, כי אינו עליו, כן הוא במדת בטחונו בהש"ת, וזהו יבחין האדם ע"ע עד כמה מגיע מדת בטחונו בד', שכל זמן שמרגיש בנפשו כבודו כל שהוא בראגת פרנסתו, אית הוא לו שלא השליך חבילת דאגת פרנסתו על הש"ת, כי מדת הבטחון הוא שלא ירגיש שום כובד וראגת בנפשו על הצטרכותו בעוה"ז, כי לא עליו הוא, ועל ד' השליך יהבו.

וכאן "ותלך ותתע" נתרדררה עד ע"ז "חזרה לגילולי בית אביה" ואחרי שנתדררה כתוב (כ.א.טז) "ותשא את קולה ותבך" היא מתפללת להקב"ה חוכה שוב שיתגלה אליה מלאך ואמר לה "שמע אלקים אל קול הנער" א"כ מהו ותלך ותתע? בפסוק כתוב שהקב"ה פתח את עיניה

(כ.א.יט) "ותלך ותמלא את החמת מים" ואומרים חז"ל (מ"ד נגיד) "מחוסרת אמונה היתה" ששבה ומלאה את החמת שוב, (עי' אור יהל ח"ג שביאר כן כדברי המדרש) היתה עליה תביעה, אחרי שהתפללה וזכתה לניסים מלאה את החמת שוב, הרי עתה ראתה ניסים גלויים, הקב"ה פתח את עיניך "ויפקח אלקים את עיניה ותרא באר מים" ואומרים חז"ל (במדרש, שם) אמר ד' בנימין הכל בחזקת סומין הם עד שהקב"ה מאיר את עיניהם, ע"כ. הקב"ה לא יצר באר מים הבאר היה שם רק היתה צריכה לפקוח עיניה וכזה לימדנו חז"ל שכל מה שהאדם צריך מונח לפתחו רק האדם צריך להתפלל ולהמתין עד שהקב"ה יפקח עיניו, והגר נתבעה בזה שלא האמינה שאם הקב"ה שלח לה מים ישלח שוב והו' חזרה לגילולי בית אביה שרואה יד ה' עין בעין ודאגת מה יהיה מחר.

אמנם זה גופא ה"קא מחסדי השי"ת שמטמין חסרו העצום ממנו עד שהאדם יכול לחשוב שכל מה שהוא באמת זקוק, לסייעתא דשמיא ועזרתו וכל רגע ורגע מחייבו הוא מחסדו ית', יש לו "מקום לטעות" שהוא עושה והוא פועל ואפי' אם יודע שצריך סייעתא דשמיא ואמנם זה נסיון גדול (ועי' מאמ"ש מאמר "מקום לטעות" ההסבר בזה) כדי שיהנה ממעשיו ולא ירגיש שהוא מקבל כעני.

וכן הוא עומק הביאור במה שנאמר: "זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה" (ירמיהו ב' ב), שהשבח אינו המס"ג שבעצם הליכתם במקום ציה וצלמות, אלא שכל הליכתם היתה אחרי ד', בלא להרגיש כלל בקושי המדבר, והיו הולכים אנשים, נשים וטף, ב"מדבר הגדול והגורא נחש שרף ועקרב וצמאון אשר אין מים" (דברים ח טו) ואינם מרגישים בדבר כלל, אלא כאילו הולכים הם בארץ מיושבת, מקום גינות ופרדסים, וזהו "חסד נעורייך אהבת כלולותיך", שכל הטבעים לא היו קיימים לגביהם, ואין לפניהם אלא הקב"ה, "לכתך אחרי" בלא לשים לב למצב הסובב אותם, משל תתינוק הנישא בזרועות אמו, אשר גם כשהיא הולכת אתו למקום חיות רעות וליסטים, אין התינוק מרגיש כלום, ואין לו אלא זרועות אמו החובקת אותו.

44 הכל בחזקת סומין אמר רבי בנימין הכל בחזקת סומין, עד שהקב"ה מאיר את עיניהם מן הכא ויפקח אלקים את עיניה, (רבה בראשית נג יד) מפרש השפת אמת פעמים רבות

בימי חיינו אנו נמצאים במצב בו היתה נתונה הגר, קשוי הפרנסה מעיקים עלינו, אנו מחפשים את הבאר ממנה נוכל לשאוב מים ולפרנס את ביתינו, אך הבאר נמצאת לידינו, פתאום הפרנסה מגיעה ממקור בלתי צפוי כלל, יהודי טורח בכיוון אחד, ואילו הפרנסה מגיעה לו ממקום אחר לגמרי.

השתדלות לפרנסה

הכתוב בחבקוק אומר (א, יד): "ותעשה אדם כדגי הים", ביארו רבותינו, פעמים רבות כאשר חותכים את בטנו של דג גדול מוצאים בתוכו דג קטן שנבלע על ידי הדג הגדול, אך תמיד הדג הקטן נתון במעי הדג הגדול, כאשר ראשו כלפי זנבו של הגדול.

הסיבה לכך היא, כאשר הדג הגדול יוצא לתור אחר מזונו הוא פותח את פיו על מנת לבלוע את הדג שהוא רודף אחריו, אם יבלע את הדג מאחוריו עצמות הזנב של הדג הקטן יפצעו את פיו, הם עלולים אף להמית אותו. הקב"ה שהוא זן ומפרנס מקרני רמים ועד ביצי כינים, מזמין לו דג אחר ששוחה היישר לתוך פיו.

"ותעשה אדם כדגי הים"

נמצא שהדג טורח ועמל לפרנסתו במקום אחד ופרנסתו באה לו ממקום אחר, על כך נאמר: "ותעשה אדם כדגי הים" כלומר סדר פרנסת האדם היא כדגי הים הוא עמל במקום אחד ופרנסתו מצויה לו במקום אחר.

מגשש דרכו בדרכים. כמה פלא הוא שאנשים מגלים תריצות יתרה בדרכם ולא מרגישים שכל ההשתדלות הינה הבל.

חז"ל דייקו במד"ר (נג, יט) על הכתוב "ותמלא את החמת מים", שמילאה אותו במים יותר מכדי הצטרכותה לאותו יום, ואמרו עליה "מחוסרת אמונה הייתה" בזה שדאגה למחר.

ויש להתבונן האיך ראו חז"ל בזה חסרון באמונה, הלא אנו עוסקים באשה ובנה החולה, שתועים במדבר שמם, ונמצאים בסכנה גמורה, ואם נעשה נס ומצאו באר מים, למה לא תדאג למלא את החמת מים, ולמה זה נקרא מקטני אמונה?

וביאר הגר"ל חסמן זצ"ל בדרך ציור: אם נוסע אדם במרכבה עם המלך, והמלך הבטיחו שיאכל משולחנו, היתכן שיכין האדם לעצמו תרמיל עם לחם וחמת מים שמא ירעב ויצמא, הרי אם יעשה כן, הוא מראה בעצמו שאינו מכיר כלל בחסדי המלך, אשר עמו נוסע, והרי ודאי לא יעזוב אותו רעב וצמא, אדרבה ייתן לו מפתו ויאכל מעדני מלך, וברור שנתמה על אותו אדם האיך יהיו לעלות על מרכבת המלך וסמרטוטיו על כתפיו, ונתפעל מסבלנות המלך הסובלו.

והנה ממש כן מביטים משמים על האדם הדואג ואומר מה יאכל למחר, ומראה בעצמו שמקטני אמונה הוא, כי הלא במרכבת מלך מלכי המלכים הקב"ה הוא יושב ומה לו לדאוג. וזו הייתה התביעה על הגר, כי ראתה שנועשה לה נס, ונבראה עבורה בריאה חדשה של מעיין במדבר שמם - כדי להחיות נפשה ונפש בנה, הנה ה' עימה ולא יעזבה לנפשה, ומה לה לדאוג.

וכתוב ב"חובת הלבבות" (שער הביטחון פ"ד): חיינו ומותנו, תזונתו, הלבשתו, דירתו, בריאותו, חוליו ומידותיו בכל אחד מעניינים אלה הוא שימסור את עצמו לידי ההנהגה שהבורא גזר עליו ויבטח על האלוקים יתברך... חובת אדם לחזר אחרי אמצעים שעל ידם ישיג בריאותו, מזון, הלבשה...

אך כל זה לא יועיל לו במאומה אלא אם כן הבורא יתברך גזר על כך. אמנם האדם ידאג ע"י אמצעים טבעיים, אך בל יחשוב שהאמצעים הם הפועלים, אלא רק רשות הבורא ובזכותו האדם ישיג את צרכיו ורצונותיו.

"א"ר בנימין הכל בחזקת סומין עד שהקב"ה מאיר את עיניהם" (ב"ר נג. יד)

45a סוף פ"א

הנה צ"ב רבי אליהו אליעזר דסלר זצ"ל מנהל רוחני ישיבת פוניבז' כותב באגרת שלפי דברי חז"ל אלו, היה האדם צריך להיזהר בכל ימי חייו, לגשש תמיד את דרכו בארץ החיים בהזירות כדי לוודא שאינו טועה בדרכו, כשם שסומא